

Анатолій ТИБІНЬ, Ірина СМАЧИЛО

Розкрито суттєві закономірності, які відображають діяльність окремих підприємств в умовах нерівноважного економічного середовища. Подано рекомендації щодо вдосконалення управління підприємством в таких умовах.

Ключові слова: економічне управління, нерівноважне економічне середовище, сталий розвиток підприємства, стратегічне планування, фінансова стабільність.

Сучасний стан розвитку економіки та суспільних відносин відзначається рядом ознак, які практично не спостерігались в попередні історичні періоди. Це насамперед – підвищення інтенсивності перебігу економічних процесів, скорочення часу різноманітних економічних дій – від проектування виробу до тривалості його експлуатації, підвищення швидкості економічних операцій – від перевезення вантажів до розробки нових технологій, зближення учасників виробництва, виявлене у простоті транспортування чи доступності електронних телекомунікацій. Цей, далеко не повний перелік ознак сучасного стану економіки показує, що за існуючих умов економіка набула (в порівнянні з попередніми історичними періодами) ознак системи, в якій швидко відбуваються нерівноважні виробничі, споживчі, технологічні процеси. У ході цих процесів виникають різні економічні утворення – бізнес-проекти, рекламні компанії, виробництво товарів з новими методами їх просування на ринок. З такою ж інтенсивністю такі економічні утворення зникають, трансформуються, набувають нових ознак.

Сучасна економіка вступила в епоху, яку характеризують “комодизація” (перетворення колись унікальних продуктів на звичайні), стрімкість змін, швидке старіння технологій, маркетингових ідей. Економіку з таким суттєвим вираженням внутрішньої нерівноважності називають “новою економікою”, економікою знань, глобальною або електронною економікою. Зміна характеру економіки обумовлює потребу нових підходів до управління, *актуалізує дослідження* цієї проблематики в контексті нових концепцій розвитку.

Питання управління економічним об’єктом в умовах нерівноважної зміни середовища перебуває в центрі уваги *сучасних дослідників*. Так, до праць, щодо цієї теми, належать публікації [1, 2, 5]. Зазначеною проблематикою займаються такі автори, як [6, 7, 8]. Продовжують працювати у цьому напрямі науковці [9, 11] та інші.

Зауважимо, що в роботах [1, 8, 9] сформульовану концепцію розвитку, названо рівноважним розвитком. У публікаціях [2, 5, 6] таку особливість розвитку автори називають сталим або збалансованим розвитком. Підтримана ця позиція і авторами

[7, 11]. Значний внесок у становлення методів, придатних для управління підприємством в умовах нерівноважності середовища належить І. Пригожину [10], І. Юхновському [12]. У роботах цих дослідників розкрито закономірності управління підприємством в мінливих, хаотичних зовнішніх умовах.

Разом з тим, економічна діяльність в умовах вираженої нерівноважності процесів є дійсністю. Сучасні підприємства, які прагнуть протягом тривалого або короткого часу успішно працювати в такому нерівноважному середовищі, змушені шукати нові способи збереження своєї діяльності, планування роботи, здійснення та втілення інших планів виробничої діяльності, які відповідають пріоритетним напрямкам функціонування підприємства.

Тому постає важливе завдання – встановити реальні закономірності, які відображають діяльність окремих підприємств в умовах надто нерівноважного економічного середовища і на цій основі виробити рекомендації щодо вдосконалення управління окремим підприємством в умовах реального нерівноважного ринкового середовища.

Спосіб розв'язання цього завдання, який ґрунтується на якісному аналізі тенденцій, які відбуваються в сучасному економічному середовищі, наведено далі. Зазначене підкреслює *актуальність* аналізу стану діяльності підприємства і даного дослідження.

Метою статті є вироблення нових підходів, які полягають у концептуальній переорієнтації – від переважного вивчення стану економічних систем до дослідження змін цього стану.

Спочатку розглянемо особливості діяльності підприємства в умовах сучасного економічного середовища. Такі ознаки ринкового середовища як скорочення часу операцій, тривалості функціонування економічних утворень, збільшення швидкості руху різних елементів економічної системи впливають на деяку зміну внутрішньої суті цієї системи. А саме – технологічне її вдосконалення призвело до відкриття шляхів такого скорочення підготовки економічних операцій, що виробнику стало вигідно постійно змінювати номенклатуру товару. Це спричинило якісно нову ситуацію в економічному плануванні. Справді, за часів виникнення товарного виробництва для отримання прибутку виробник спочатку дізнавався, що споживають громадяни, тоді виготовляв технологічне устаткування для виробництва цих предметів споживання, а пізніше – пропонував їх на продаж. У такому виробничому плануванні період збуту товару був незрівнянно коротший за виробничий цикл.

У сучасній економіці типовою є така ситуація. Виробник проектує новий товар, хоч дійсно цей товар новий, здебільшого, лише за маркетинговими ознаками, одночасно починає виробництво та просування товару на ринок. Коли потенційні споживачі перестають цікавитися “новинкою”, виробництво цього товару та його збут припиняється. У даній ситуації тривалість виробничого циклу дорівнює тривалості взаємодії з рекламними та торговими компаніями, споживачами.

Значною мірою зближення тривалості цих операцій є наслідком автоматизації проектування й технологічного виробництва, автоматизації торгівлі й транспортно-складських операцій, автоматизації фінансового, банківського супроводу цих операцій, спрощення ділових комунікацій за допомогою засобів зв'язку.

Однак, зближення тривалості різних складових виробничого процесу призводить до виникнення нових способів стратегічного планування. Зокрема – виникла форма стратегічного планування, яка принципово зорієнтована на виробництво та збут деякого товару протягом обмеженого часу. Адже при цьому не виникають ефекти конкуренції та насичення ринку. Умовою виникнення таких короткочасних виробничих програм стали власне доступність засобів автоматизації технологій, зв'язку, фінансових, торгових операцій.

Якщо стратегічна поведінка мінливості виробничих стратегій вигідна хоча б декільком виробникам, наприклад – технологічно досконалим підприємствам з кваліфікованими кадрами, тоді, вже лише вони, ці підприємства, “втягують” у своєрідну нерівноважність багатьох інших учасників виробництва й споживання.

Справді, коли підприємство вибрало стратегію короткочасного виробничого циклу, тоді такими ж нетривалими будуть й угоди між цим підприємством та контрагентами із виробничого, фінансового й торгового секторів економіки. Для цих контрагентів ринкові умови виглядатимуть як “сильно” нерівноважні. Адже їхні стратегії економічної поведінки мають значно триваліший виробничий цикл, ніж стратегія підприємств з мінливим виробничим асортиментом.

На практиці це проявляється в тому, що в діяльності підприємств з тривалим виробничим циклом то виникають, то зникають джерела економічних доходів, які пов'язані з появою та зникненням стійких економічних форм діяльності серед його контрагентів. Наприклад – контрагент стрибкоподібно змінює замовлення сировини або змінює споживчу суть товарів, які він постачає на ринок. Такі дії призводять до суттєво нерівноважного впливу зовнішнього оточення на окреме підприємство.

Крім запланованої зміни поведінки контрагентів з короткотривалою стратегією, виробник потрапляє в ситуації мінливих умов, викликаних загальною нерівноважністю ринкового середовища. Банкрутство одних контрагентів, становлення інших, зміна ними планів роботи – ці та інші економічні події призводять до зміни ринкового впливу на підприємство.

Внаслідок цього щоденний стан економічної прибутковості виробника майже хаотично змінюється. За такої зміни – виробник все-таки намагається втілити вигідну йому стратегію поведінки – отримати найбільший чи оптимальний прибуток, вдосконалити фінансові, технологічні елементи виробництва тощо.

Тому перед виробничим підприємством постає завдання вдосконалити управління, адаптувати його до умов, коли тривалість окремих взаємодій підприємства з економічним середовищем є коротшою, ніж організація виробничого циклу на підприємстві.

Завдання ускладнюється тим, що хаотично змінюються не лише елементи середовища, а й хаотично (нерівноважно) змінюються економічні показники прибутковості підприємства, яке взаємодіє з контрагентами, що швидко змінюють фінансово-технологічну суть своєї діяльності. Це, проявляється, наприклад, у зміні прибутковості капіталовкладень, пов'язаних із співпрацею з окремими контрагентами. Іншими словами – комерційні угоди швидко втрачають вигоду, коли на обставини впливають мінливі умови. Отже, за нерівноважних економічних умов з коротким терміном зміни одного стану на інший, за необхідністю, повинен бути застосований відповідний спосіб управління.

Оскільки способів управління, які стосуються різноманітних економічних та виробничих ситуацій та ринкових (споживчих) умов розроблено надзвичайно багато, тому залишається об'єднати їх в своєрідний комплекс, який на світоглядному рівні охоплює всі розроблені рекомендації щодо організаційних заходів під час керування економічним об'єктом. Таке широке об'єднання управлінських заходів, методик, рекомендацій, емпіричних закономірностей, побажань, які охоплюють цілі галузі знань – психологію, конфліктологію, ергономіку та інші дисципліни, становлять своєрідну управлінську парадигму.

Для розв'язання поставленої задачі, – вдосконалення управління підприємством в нерівноважних умовах, – важливо наголосити на окремих складових цієї парадигми, які мають ознаки практичних критеріїв її втілення, тактичних цілей щодо її досягнення.

У багатьох дослідженнях, які стосуються якісних аспектів розвитку економіки автори вважають, що учасники економічного процесу повинні здійснювати динамічний рух як власний розвиток [3, 4]. Тут під розвитком розуміють досягнення деяких кращих, вищих, більш продуктивних показників у порівнянні з попередніми їх значеннями на основі двох способів – якісного вдосконалення свого внутрішнього ресурсу, можливо, його кількісного збільшення, і шляхом залучення потрібних зовнішніх ресурсів.

До зовнішніх ресурсів належать передусім – новітні, досконаліші (економічніші) матеріали, точніші технології з меншими витратами енергії, з вищим ступенем автоматизації та коротшим терміном виконання окремих робіт. До важливих складових розвитку належить підвищення кваліфікації працівників підприємств та залучення високо освіченого персоналу. У “новій економіці” сукупні знання та кваліфікація колективу стають основним багатством підприємства.

За умов “сильної” нерівноважності розвиток підприємства повинен продовжуватися, не зважаючи на хаотично мінливі обставини. Справді, допустимо, що затримка розвитку є прийнятною. Це означає, що за деяких обставин підприємству вигідно припинити вдосконалення своєї внутрішньої структури й перервати зовнішні запозичення. Хаотичні зміни умов середовища при цьому тривають. Отже, вони викликать спорадичні зниження показників ефективності роботи підприємства. Якщо підприємство відмовилося від “неперервного” розвитку, тоді для компенсації зниження показників ефективності щодо співпраці з окремими контрагентами, в нього немає ніяких ресурсів. Так починається занепад, економічне руйнування підприємства.

Отже, необхідність сталого розвитку викликана не стратегією інтенсивного чи екстенсивного розширення, а особливостями поведінки в нерівноважному економічному середовищі. У нерівноважному середовищі стійкість підприємства зберігається за умови, якщо на цьому підприємстві вдосконалюють технології, поліпшують освіту кадрів, як шляхом зовнішніх запозичень, так і через вдосконалення на основі внутрішніх резервів підприємства.

Завдяки цьому підприємство встигає адекватно, вчасно і повністю зреагувати на зміну зовнішнього середовища. Це дозволяє зберегти його виробничу діяльність, зменшує її ризики.

Розвиток, як зовнішні запозичення та внутрішні вдосконалення, має окремі ознаки. Як було зазначено, розвиток повинен бути неперервним. Одна з ознак неперервності розвитку – кількісна міра вдосконалення підприємства за одиницю часу. Є підстави вважати, що за одиницю часу (тривалість одного виробничого циклу) підприємство повинно бути вдосконалене приблизно на одну й ту ж величину. Справді, послаблення процесів вдосконалення призведе до втрати здатності реагувати на швидкі впливи зовнішнього оточення. Посилення інтенсивності вдосконалення підприємства призведе до того, що його технології переважатимуть своєю досконалістю технологічний рівень середовища. У результаті цього почнеться процес переходу “ресурсів” з підприємства в зовнішнє середовище. Або підприємство володітиме надмірно складними ресурсами, для яких немає споживачів у зовнішньому середовищі.

Отже, інтенсивність розвитку – обмежена. Нижнє обмеження запобігає руйнуванню, а верхнє спричинене економічною ефективністю інновацій та інтенсивністю розвитку ринкового середовища. Ці, верхня та нижня, межі швидкості розвитку задають приблизно сталу величину (деяку область значень прийнятної інтенсивності розвитку в часі). Так приходимо до висновку, що розвиток повинен рівноважно належати до області прийнятної його інтенсивності. З практичного погляду це означає, що управління підприємством повинно здійснюватись на основі критерію сталості розвитку. Важливо, що для оцінки сталості розвитку підприємства підходить аналіз динаміки основних показників його роботи (фондовіддача, рентабельність, капіталоозброєність тощо).

Як зазначалося, – сталість розвитку є втіленням способу управління підприємством, який має як кількісні, так якісні критерії, поділений на певні тактичні завдання. Серед них – вдосконалення окремих виробничих ланок, їх модернізація, виправлення раніше допущених недоліків у роботі, запобігання загрозам тощо.

Ще одна особливість сталого розвитку – його скоординованість з таким же сталим розвитком зовнішнього середовища. Зауважимо, що сукупність виробників, які становлять це зовнішнє середовище, складається з підприємств, які задають інтенсивність його розвитку, слідує цій інтенсивності розвитку. Це, відповідно, – підприємства, які випускають засоби виробництва, і підприємства, які купують засоби виробництва, а виробляють продукцію кінцевого споживання. Очевидно, що виробники засобів виробництва повинні володіти дещо вищим рівнем інтенсивності сталого розвитку, ніж підприємства, що купують ці засоби виробництва і виробляють продукт кінцевого споживання. А для підприємств, що виробляють товари масового споживання, допустимим є відставання показника величини сталого розвитку від його середнього значення для економіки.

Ці зауваження зрозумілі. Адже порушення першої умови веде до того, що нове виробниче обладнання ставатиме гірше за існуюче. А порушення другої умови свідчить про надмірні (надто високі) капіталовкладення в реінжиніринг, які об’єктивно не потрібні споживачу.

Сталість розвитку веде за собою прискорене, більш інтенсивне зростання обсягів виробництва. Тобто програми інтенсифікації виробництва, прискорення виробничого зростання за умов хаотичної нерівноважності економічного середовища втілюють через дотримання сталості розвитку. Отже, сталість розвитку є управлінською

концепцією, яка слугує критерієм та тактичним засобом для практичного здійснення управління підприємством у відповідності до деякої стратегії в умовах економічної нерівноважності. Ця концепція дозволяє втілити сутнісні складові парадигми сучасного економічного управління.

Крім того, сталість розвитку включає інші важливі елементи, які входять в сучасну парадигму економічного управління. Так, кожне підприємство, виходячи зі специфіки діяльності, цільових настанов і обмежень, а також отриманих результатів досліджень сталості на кожному рівні економічної системи, повинне розробляти та реалізовувати сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сприятливих умов для досягнення поставлених цілей діяльності та розвитку. При цьому, плануючи кожний захід, важливо заздалегідь оцінити, чи призведе він до поліпшення сталості розвитку підприємства. Це дозволить вибрати із сукупності запропонованих заходів ті, реалізація яких здатна зміцнити сталість економічної системи підприємства.

Зрозуміло, розвиток можна вважати сталим лише при дотриманні балансу між виробничою діяльністю і навколишнім природнім середовищем, при дотриманні рівноваги між економічними інтересами різних соціальних груп.

Основною суттю сталості розвитку є комплексне оновлення фінансових механізмів, технологій, інноваційного пошуку. Важливим компонентом загальної сталості підприємства є фінансова сталість. Адже від ефективної організації управління фінансовою сталістю залежать перспективи успішної діяльності підприємства. Прискорений перехід до ринкової економіки потребує засвоєння нових, нестандартних підходів до вибору стратегії розвитку системи управління фінансовою сталістю підприємств. Ці підходи повинні спиратися на науково-обґрунтовані стратегії розвитку, широко розгалужену інформаційну мережу.

Проблеми фінансового оздоровлення та ефективного управління сталістю фінансового стану стоять перед будь-яким підприємством і вимагають оперативного вирішення. Це вимагає вироблення універсального підходу до управління з урахуванням індивідуальних особливостей діяльності підприємств. Такий підхід повинен ґрунтуватися на об'єктивних закономірностях функціонування і розвитку економічних систем, враховувати вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, особливості його діяльності.

Сталий розвиток підприємства неможливий без впровадження нововведень (новітніх технологій, удосконалення технічних операційних засобів, управлінських форм і методів господарювання, новітніх наукових досягнень, в тому числі і науково-технічного прогресу) для створення необхідних умов виробництва конкурентоспроможної продукції (послуг). Інновації – це найважливіша ланка доведення науково-технічних розробок до стадії їх використання у виробництві з метою збільшення прибутку, утримання відповідної ніші на внутрішньому ринку та спроб її зайняття на світовому через підвищення конкурентоспроможності продукції товаровиробників.

Сталість дає можливість побудувати діяльність підприємств шляхом залучення технологій та інновацій для вирішення проблем і негараздів, з якими щоденно зустрічаються споживачі.

Реінжиніринг – це інструмент, спеціально розроблений з метою використання за обставин, що вимагають масштабних змін, які не здатні забезпечити попередні

схеми поліпшення процесів. Але це не означає, що він заміняє собою постійні покращення. Якщо на підприємстві вже проведений реінжиніринг певного процесу, то далі будуть потрібні методи безперервних поліпшень (continuous improvement), що носять технологічний характер, які потрібно застосовувати для успішного функціонування й у майбутньому.

Управління виробничим підприємством на основі парадигми сталості розвитку є організаційно-економічним засобом, котрий адекватно відповідає мінливим, нерівноважним умовам сучасного ринкового середовища. Сталість розвитку підприємства поєднує економічне зростання, захист навколишнього середовища і соціальну відповідальність, охоплює внутрішню складову – вдосконалення й запозичення, і зовнішню складову – економічну, соціальну, морально-етичну збалансованість.

Сталість розвитку можна представити у вигляді послідовності взаємопов'язаних компонентів: потужна промисловість – передові технології – інновації – науково-технічний прогрес – висококваліфіковані кадри – розвинута система самоосвіти.

Підсумовуючи сказане, необхідно зазначити, що основними складовими нової парадигми управління є: соціальна та екологічна сталість; сталість споживання; сталість функціонування; освіта; реінжиніринг; науково-технічний прогрес; економічна наука; технічна наука. У комплексі ці перелічені складові є парадигмою сталості розвитку.

Впровадження парадигми сталості розвитку в діяльність виробничих підприємств сприяє поліпшенню їхньої продуктивності, відкриває шляхи до зрівноваженого розвитку економіки, природнього середовища, соціальних відносин.

Постійне вдосконалення управління окреслює *перспективи подальших досліджень*.

Література

1. Благодетельєва-Вовк С. Л. Особливості становлення методології дослідження глобальної нерівноважної економіки // 36. наук. праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. Випуск 16. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С. 14–19.
2. Герасимчук В. Управлінський вектор економічної складової сталого розвитку: Україна та світ // Економіст. – № 9. – 2007. – С. 7–9.
3. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – К.: Інтел-сфера, 2001. – 312 с.
4. Єрхоxін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наукова монографія. – К.: Видавництво “Світ знань”, 2002. – 528 с.
5. Єфремов О. Сталий чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? // Економіка України. – № 2. – 2008. – С. 85–90.
6. Иванов В. Экономическая устойчивость предприятий как фактор обеспечения устойчивого функционирования и развития региона // Економіст. – № 8. – 2007. – С. 46–48.
7. Карпінський Б. А. Макроекономіка: зростання і сталий розвиток. – К.: ВД Професіонал, 2006. – 272 с.

8. Кривцун Л. А. Структурні зрушення в нерівноважних системах: Монографія. – Харків: НТУ "ХПІ", 2007. – 428 с.
9. Островерх Н. М. Нерівноважні соціально-економічні системи // Комунальное хозяйство городов: Наук.-техн. зб. Вип. 59. – К.: Техніка, 2004. – С. 328–335.
10. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
11. Шубарська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень // Економіка України. – № 1 (518). – 2005. – С. 36–42.
12. Юхновський І. Базові принципи вдосконалення українського суспільства / Вісник НАН України. – № 1. – 2006. – С. 3–13.

Редакція отримала матеріал 18 грудня 2008 р.